

усвідомлення дитиною свого імені. Проте у даний період самоідентичність не формується остаточно, а безперервно розвивається до тих пір, поки не стабілізується в зрілості;

- протягом третього року життя виконувати самостійно доступні їм види діяльності, внаслідок чого у них формується самоповага. Стан її розвитку залежить від успішного виконання дитиною завдань, насамперед завдань, запропонованих батьками. В результаті після трьох-чотирьохроків життя самоповага, як правило, починає ставати у дитини почуттям змагальності і залежить значною мірою від визнання її досягнень дорослими й однолітками. На противагу самоповазі під впливом невдач у дитини може сформуватися почуття сорому.

- приблизно біля трьох років інтенсивно розширювати межі самості. Це досягається тим, що дитина започатковує розуміння того, що їй належить не тільки її тіло, але й навколишні предмети. Дитина починає розуміти значення власності, розуміє слово «мій». Трирічна дитина повинна вміти достатньо правильно оцінювати елементарний результат своєї діяльності.

- приблизно в три роки розуміти, що її батьки, педагоги, однолітки хочуть бачити її саме «такою». В цілях і прагненнях дитини мають відображатися очікування інших, значимих людей (розвивається образ себе). Як наслідок, в цьому віці в дитини формується розуміння різниці між «я хороший» і «я поганий». Разом з тим, необхідно враховувати, що в перед дошкільний період образ «Я» у дитини ще не розвинений, оскільки вона ще не розуміє різницю між «я є» і «я повинна бути».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. C. S. Hall, G. Lindsey. Theories of Personality. New York: John Wiley and Sons, 1970
2. Коржова Е. Ю. Психология личности: Типология теоретических моделей. СПб., 2004.
3. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). СПб., 1997.

УДК 376.1-053.67: 37.013.42

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ

Татьянчикова І.В.

кандидат педагогічних наук, доцент
Слов'янський державний педагогічний університет

Стаття присвячена проблемі соціалізації учнів з вадами розумового розвитку, визначені її основні тенденції і складові, теоретично обґрунтовано сутність процесу соціалізації з огляду на її місце в системі загальної і спеціальної освіти з урахуванням сучасних соціально-економічних змін у суспільстві.

The Article is dedicated to problem to socializations of pupils with breaches mental developments, are determined its main trends and component, theoretical is motivated essence of the process to socializations with positions of its place in system general and special formation with provision for modern social-economic changes to society.

Статья посвящена проблеме социализации учащихся с нарушениями умственного развития, определены ее основные тенденции и составляющие, теоретически обоснована сущность процесса социализации с позиции ее места в системе общего и специального образования с учетом современных социально-экономических изменений в обществе.

Ключові слова: особистість, соціалізація, депривація, самосвідомість, індивідуалізація.

Key words: the personality, socialization, deprivation, consciousness, personalization.

Ключевые слова: личность, социализация, депривация, самосознание, индивидуализация.

У сучасному житті відбувається багато змін: соціальних, економічних, політичних. Соціально-економічні зміни в нашій державі загострюють актуальність проблеми соціалізації та становлення особистості дитини.

Порушення традиційних для України останніх десятиріч механізмів соціального регулювання і взаємодії, поведінки людей потребує перегляду не лише соціальної політики, але й передусім питань розвитку і формування особистості, її індивідуальності, створення умов, які забезпечать особистісно-орієнтований підхід до розвитку здібностей кожної дитини, що буде сприяти її соціалізації, тобто оптимізації адаптації до нових умов

середовища.

Особливо потрібна спеціальна робота в цьому напрямку дітям з вадами розумового розвитку, оскільки їх інтелектуальний потенціал, у порівнянні з нормально розвиненими однолітками, не забезпечує засвоєння і самостійне використання широкого спектру соціальних, суспільних та інших форм життя.

Соціалізація – це двобічний процес: з одного боку, це безпосереднє засвоєння особистістю соціального досвіду, а з другого – активне відтворення нею суспільних відносин.

Слід зазначити, що засвоєння соціального досвіду, а саме: тих чи інших соціальних ролей, норм, цінностей відбувається передусім під впливом сім'ї, освіти і виховання. При цьому, сім'я є найближчим соціальним середовищем, з яким людина знаходиться в постійній взаємодії. Вона виступає як первинний виховуючий колектив, вплив якого дитина відчуває з народження. Саме в сім'ї вперше формується відношення дитини до праці, вона отримує перші навички трудової діяльності, навчається реагувати на певні прояви оточуючої дійсності, набуває норм соціальної поведінки. Однак все це забезпечується лише в благополучних сім'ях. На жаль, таких сімей залишається все менше, що обумовлено кризовим станом суспільства в результаті певних соціально-економічних умов, що склалися в Україні.

Як наслідок, сім'я, яка повинна бути головним інститутом соціалізації дитини, не виконує своїх функцій. Особливо гостро постає ця проблема для дітей з вадами розвитку, оскільки вони, як правило, живуть і виховуються саме в неблагополучних сім'ях. Ось чому школи-інтернати, виконуючи функції освітнього закладу як інституту соціалізації, беруть на себе і виконання функцій сім'ї. Діти, знаходячись в межах освітнього закладу інтернатного типу, постійно відчувають вплив колективу, жорстко регламентованого життя, що призводить до соціальної розбалансованості, депривації, тобто відсутності або обмеженості можливостей задоволення життєво важливих потреб і в підсумку – до порушень процесу соціалізації.

Однак, школа-інтернат є освітнім закладом, тому робить упор, перш за все, на освітні функції, належним чином не акцентує увагу на функціях сім'ї як інституту соціалізації. Проте на дітей, які виховуються в спеціальному освітньому закладі, є обмеженням, як було зазначено, вплив сім'ї, в якій вони впродовж свого життя набувають певні соціальні знання і засвоюють соціальні взаємовідносини в суспільстві. Тому стають неможливими повноцінне входження дітей в соціум та їхня рівноправна участь у соціальних відносинах. Необхідно також підкреслити, що індекс самостійності в учнів шкіл-інтернатів є дуже низьким, все це призводить до порушення процесу соціалізації.

На жаль, не завжди усвідомлюється роль і значення забезпечення соціалізації дитини засобами освіти. Коли йдеться про соціалізацію засобами освіти, навчання, мається на увазі поновлення дитини у правах на соціальне наслідування, тобто на наслідування культурно-історичного досвіду людства і суспільства в цілому, а також його відтворення у самосвідомості особистості. Проте, соціальне наслідування у кожної дитини завжди здійснюється лише засобами і у сфері освіти, в процесі її навчання і виховання.

В кожному суспільстві є освітній простір, який історично склався і має певні обґрунтовані підходи до навчання дітей різного віку в умовах сім'ї і спеціально організованих освітніх закладах. Відхилення в розвитку у дитини призводять до випадіння з цього освітнього простору, наслідком чого є порушення зв'язків з соціумом і неможливість її подальшої соціалізації. Таким чином, по відношенню до дитини з порушенням в розвитку перестають діяти традиційні способи рішення освітніх завдань на кожному з вікових етапів. Характеристикою цієї ситуації є висловлювання Л.С.Виготського про «соціальний вивих» дитини з порушеннями в розвитку. Ми вважаємо, що обмеженість в життєдіяльності і соціальна недостатність учнів з вадами розумового розвитку пов'язані саме з «соціальним вивихом», а не з первинними порушеннями дитини. Однак, подолати цю соціальну обмеженість можливо виключно засобами освіти і навчання. При цьому, це навчання потрібно бути не традиційне, а спеціально організоване, особливим чином спрямоване на використання «обхідних шляхів соціалізації», досягнення освітніх завдань, які в умовах норми реалізуються традиційними засобами.

Отже, чим успішніше вирішуються ці завдання засобами освіти, тим вищі потенційні можливості дитини з вадами розвитку до інтегрування в суспільство, тим більше вона підготовлена до дорослого самостійного життя, тобто соціально компетентна. Соціальне виховання дитини в межах спеціального освітнього закладу в цьому контексті ми розуміємо як сплановане створення умов для цілеспрямованого розвитку в процесі її соціалізації, оскільки наслідування соціального досвіду дитиною відбувається лише засобами освіти і у сфері освіти. Ось чому таке важливе визначення науково обґрунтованих підходів до навчання і виховання дітей в спеціальному освітньому закладі, які будуть спрямовані на позитивний результат соціалізації.

Практика спеціальної корекційної школи для дітей з інтелектуальними вадами показує, що проблема соціалізації в останні роки розв'язується все складніше, хоча її цілі і завдання представляються зрозумілими. Однак, повного уявлення про зміст соціалізації, а в цьому контексті і соціальної адаптації як процесу, а також про конкретні шляхи її здійснення в освітньому закладі, в сім'ї до цього часу не існує. Ось чому проблему соціалізації дітей з вадами розумового розвитку ми визначаємо як основну проблему допоміжної школи. Загострення

багатьох суспільних проблем змушують почати пошук нових, ефективно діючих механізмів соціалізації розумово відсталі дитини, її адаптації до інфраструктури, яка миттєво змінюється, соціума, а також удосконалення методики виховної роботи в межах спеціального освітнього закладу. Ось чому є дуже актуальною необхідність перегляду системи навчально-виховного процесу в допоміжній школі в плані здійснення соціалізації учнів з інтелектуальними вадами, спеціального вивчення психолого-педагогічних умов, педагогічних факторів впливу на особистість дитини, які забезпечать успішність її інтеграційних процесів, а також розробка форм і шляхів організації такої роботи в межах спеціального освітнього закладу.

У психолого-педагогічній літературі розглядаються різні питання процесу соціалізації: визначення соціалізації в контексті розвитку і становлення особистості (В.О.Аверін, А.Адлер, Б.Г.Ананьєв, О.Г.Асмолов, О.О.Бодальов, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, О.Г.Ковальов, О.Ф.Лазурський, Б.Ф.Ломов, А.Маслоу, В.С.Мерлін, В.М.М'ясищев, А.В.Петровський, К.К.Платонов, Х.Ремшмідт, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін, Л.Д.Столяренко, Б.М.Теплов, Є.Фромм, Н.І.Шевандрін, К.Юнг, В.А.Ядов), визначення її сутності, механізмів, стадій, факторів впливу (Г.М.Андрєєва, Є.В.Андрієнко, А.П.Афонов, В.І.Войтко, В.Г.Городяненко, В.В.Москаленко, І.В.Мостова, А.В.Мудрик, О.О.Реан, І.І.Цимбал, Т.Шибутані та ін.), визначення особливостей її прояву у дітей з вадами розвитку (В.І.Бондар, Л.І.Бондарчук, В.В.Засенко, А.А.Колупаєва, А.М.Конопльова, О.В.Корнєва, Н.П.Кравець, Т.Л.Лещинська, Н.О.Макарчук, Н.М.Назарова, Л.О.Позднякова, В.І.Радіонова, В.М.Синьов, О.П.Хохліна, Л.М.Шипіцина та ін.). Питання соціальної адаптації конкретної категорії дітей, зокрема з обмеженими розумовими можливостями, досліджувались О.К.Агавеляном, І.М.Бгажноковою, В.І.Бондарем, А.М.Висоцькою, С.Л.Горбенко, В.Ю.Карвялісом, А.А.Колупаєвою, І.М.Матющенко, С.П.Мироновою, А.І.Раку, В.М.Синьовим, К.М.Турчинською, О.П.Хохліною, які містять певні підходи до розв'язання проблеми соціалізації. Інтегроване навчання досліджується в роботах Л.Андрюшко, В.І.Бондаря, А.А.Колупаєвої, В.М.Синьова, М.К.Шеремет та ін..

При цьому, аналіз проблеми засвідчує недостатність вивчення питань соціалізації учнів з вадами розумового розвитку. Недостатньо вивченими залишаються психолого-педагогічні умови забезпечення соціалізації, виходячи з її сутності, особливостей прояву в учнів допоміжної школи, основних напрямків її оптимізації, добору адекватних педагогічних засобів впливу.

Слід зазначити, що сьогодні соціалізація особистості з філософсько-соціологічної все більше стає проблемою психолого-педагогічною, розв'язання якої є найважливішим чинником оптимального розвитку окремої особистості й суспільства в цілому.

У сучасний період соціально-політичного розвитку держави з'явилися нові перспективи змін в системі спеціальної освіти, пов'язані з іншим ставленням до дітей з особливими потребами, активним вирішенням питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство, а також інтегрованим навчанням. На перший план виходить системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота, яка забезпечить розвиток соціальної активності дитини, виховання у ній життєздатної людини, яка буде спроможна в подальшому здійснювати практичну діяльність. Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до такої діяльності, виходячи з його індивідуальних можливостей і здатності до самостійного життя, яка потребує не тільки володіння практичними вміннями та навичками, але й постійного самовдосконалення. Педагогічна система адекватних засобів, методів і прийомів має забезпечити у школярів соціально-адекватні форми самоактуалізації, самопрояву з тим, щоб в подальшому освоїти життєвий простір в сучасному суспільстві.

Ось чому проблема формування особистості учня, соціальної відповідальності, особливо в умовах шкіл-інтернатів, набуває першочергової значущості.

Проблему соціалізації слід розглядати передусім в контексті становлення і розвитку особистості. Особистістю людина є тоді, коли вона має власну позицію в житті під впливом свідомого розуміння соціальних явищ і спілкування, а також роботи над собою.

Позитивний розвиток особистості відбувається тільки в процесі її формування під впливом виховання і навчання. При цьому одним з головних завдань навчання і виховання дітей з порушенням інтелекту є становлення особистості кожного в цілому, оптимальний розвиток потенційних можливостей їх пізнавальної діяльності, підготовка і включення в соціальне середовище в якості повноправних членів суспільства.

Особистість розвивається як результат спілкування і участі тільки в процесі діяльності, спочатку ігровій, потім учбовій і трудовій. У формуванні особистості важливо враховувати здібність дитини до самореалізації, що залежить від взаємодії її внутрішніх природних сил і зовнішніх соціальних умов.

Не менш важливим у змістовному аспекті соціалізації є розвиток самосвідомості особистості, яка виробляється протягом всього життя людини. «Без свідомості і самосвідомості не існує особистості... Самосвідомість виникає в процесі розвитку свідомості особистості на шляху її становлення як самостійного суб'єкта» [5, с.365]. Особистість в її самосвідомості є те, що людина, усвідомлюючи себе як суб'єкта, називає своїм «Я». «Я» - це особистість в цілому, в єдності всіх сторін оточуючої дійсності, яка відображається у самосвідомості. Самосвідомість – не первинна даність, яка притаманна людині, а продукт її розвитку. Ось чому

нетипова поведінка дітей з вадами інтелектуального розвитку – це лише зовнішній прояв. При цьому, більш важливим є внутрішній світ дитини, її світогляд, який важко піддається діагнозу і корекції, але який найбільше впливає на її подальше життя, психічний розвиток і становлення особистості, на процес соціалізації взагалі. Це дозволяє констатувати, що процес соціалізації означає також становлення у школяра образу свого «Я» на основі прояву його індивідуальних якостей. Індивідуалізацію в контексті соціалізації розумово відсталого дитини слід розглядати як процес виявлення і стимулювання в неї нахилів, задатків, здібностей, врахування її потреб та інтересів, які розвиваються, а також спосіб поєднання суспільно значущого і особистісного.

В сучасних умовах розв'язання питань соціалізації учнів з інтелектуальними вадами повинно будуватися на принципово новій концепції – концепції самореалізації кожної дитини у процесі набуття нею соціального досвіду, соціальної творчості, здійснення власних бажань і реалізації своїх нахилів за наявності активної допомоги спеціального освітнього закладу, основні зусилля якого повинні бути спрямовані на формування у дитини активної життєвої позиції і позитивного образу «Я», змінення в неї соціального ставлення до своєї нетиповості і недоліків у найближчому і широкому оточенні дитини і сім'ї.

У зв'язку з цим питання індивідуалізації і самосвідомості, від розв'язання яких залежить ефективність соціалізації учнів з інтелектуальними вадами, набувають особливої значущості.

В кожному соціумі дитина має виконувати певні функції і соціальні ролі. Якими вони будуть і на що вони будуть спрямовані – це буде залежати від змісту і характеру діяльності тих інфраструктур, які взяли на себе відповідальність допомагати молодому поколінню ввійти у соціальну структуру життя суспільства. Стосовно дітей з інтелектуальними вадами, це можна зробити лише за умови функціонування спеціального освітнього закладу, який спроможний допомогти дитині у її соціальному становленні, оскільки поза педагогічною системою не можна здійснювати формування особистості. Ця педагогічна система повинна мати складові свого соціалізуючого впливу: цілепокладання (цілі, завдання, функції); зміст, технології (засоби, форми, методи); форми управління. Ця внутрішня єдність усіх аспектів соціалізуючої системи створює умови для формування у дітей з вадами розумового розвитку певної життєвої позиції в межах соціуму. При цьому зміни особистості учнів допоміжної школи розглядаються не тільки як результат зовнішнього впливу, але й як результат їхніх внутрішніх зусиль. Слід підкреслити, що забезпечення соціалізації у педагогічній системі має можливості до реалізації лише за умови активної діяльності самого суб'єкта соціалізації, тобто учня з інтелектуальними вадами; успішною соціалізація учнів допоміжної школи може бути при наявності наступних характеристик їхньої особистості: здібності до змінення своїх ціннісних орієнтацій; уміння знаходити баланс між своїми цінностями і зовнішніми вимогами соціального середовища; розуміння універсальних моральних норм суспільства.

Таким чином, процес і результат соціалізації розумово відсталого дитини є наслідком внутрішнього протиріччя між ступенем її ідентифікації з суспільством і її відособленням в суспільстві.

Ось чому перебування учнів з вадами розумового розвитку в спеціальному освітньому закладі повинно бути спрямоване на здійснення спланованої педагогічної допомоги, яка забезпечить соціальне становлення дитини, набуття нею соціального досвіду, навчить самостійного життя.

Отже, в сучасних умовах сьогодення основне завдання допоміжної школи-інтернату – формування у школярів з вадами інтелектуального розвитку саме ціннісних орієнтацій і розвиток особистості, здібної до самостійної адаптації в суспільстві. А це можливе тільки через змінення системи педагогічного впливу на дітей в спеціальному освітньому закладі, визначення і втілення в практику його роботи психолого-педагогічних умов забезпечення соціалізації учнів з вадами розумового розвитку.

Між тим, рівень вивченості проблеми соціалізації у сучасній українській корекційній педагогіці навряд чи можна визначити таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. Незважаючи на значущість проблеми соціалізації для дефектологічної науки і практики та значну кількість присвячених їй досліджень, вона ще й досі залишається недостатньо розробленою як в теоретичному, так і в практичному планах. Це стосується як дітей з вадами розвитку взагалі, так і з інтелектуальними порушеннями розвитку зокрема.

Це зумовлює необхідність подальшого її теоретичного осмислення та прийняття відповідних практичних педагогічних рішень, які б сприяли більш інтенсивному формуванню в осіб з вадами інтелектуального розвитку найважливіших соціально спрямованих компетентностей, які забезпечать їх соціалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверин В.А. Психология личности: Учебное пособие. – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 89с.
2. Аксенова Л.И. Социальная педагогика в специальном образовании.- М.: Академия, 2001.- 192с.
3. Войтко В.І. Методологічні проблеми соціалізації молоді. – К.: Наукова думка, 1976. – 143с.
4. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. вузов.- 2-е изд., испр. и доп.- М.: Академия, 2006.- 304с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.- СПб.: Питер Ком, 1999.- 720с.